

дилеми політичного режиму України в найближчому майбутньому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Motyl A. The New Political Regime in Ukraine. Toward Sultanism Yanukovich-style? / Motyl A.J. // Cicero Foundation Great Debate Paper. – 2010. – No. 10/06.
2. Hale H. Regime Cycles: Democracy, Autocracy, and Revolution in Post-Soviet Eurasia / H.Hale // World Politics. – 2005. – Vol. 58. – No. 1. – P. 133-165.
3. Shugart M., Carey J. Presidents and Assemblies: Constitutional Design and Electoral Dynamics / M.S. Shugart, J. M. Carey. – Cambridge: Cambridge University Press, 1992. – 332 p.
4. Hale H. Democracy or Autocracy on the March? The Colored Revolutions as Normal Dynamics of Patronal Presidentialism / H.Hale // Communist & Post-Communist Studies. – 2006. – Vol. 39. – No. 3. – P. 305–329.
5. Вебер М. Традиционное господство / М. Вебер // Ойкумена. – 2004. – Вып. 2. – С. 161-175.
6. Lijphart A. Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries / A.Lijphart. – New Haven: Yale University Press, 1999. – 368 p.

УДК 323.27

Шаповаленко М.В.
Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна

ПРОБЛЕМИ ЗМІНИ ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМІВ В УМОВАХ ПОСТКОМУНІСТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Розглядаються проблеми зміни політичних режимів у процесі посткомуністичної трансформації. Динаміка змін політичних режимів, якщо вони не перетворюються на закриті авторитарні режими з демократичними інститутами, завжди коливається між певними показниками демократизації та дедемократизації. Практика функціонування посткомуністичних країн свідчить про значний вплив на цю динаміку процесів державотворення та здатності державних інститутів виконувати свої функції.

Ключові слова: демократизація, демократичний транзит, дедемократизація, легітимація

Шаповаленко М.В

ПРОБЛЕМЫ ИЗМЕНЕНИЯ ПОЛИТИЧЕСКИХ РЕЖИМОВ В УСЛОВИЯХ ПОСТКОММУНИСТИЧЕСКОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ

Рассматриваются проблемы изменения политических режимов в процессе посткоммунистической трансформации. Динамика изменений политических режимов, если они не превращаются в закрытые авторитарные режимы, всегда колеблется в рамках определенных показателей демократизации/дедемократизации. Практика функционирования посткоммунистических стран свидетельствует о значительном влиянии на данную динамику процессов государственного строительства и способности государственных институтов выполнять свои функции.

Ключевые слова: демократизация, демократический транзит, дедемократизация, легитимация

Shapovalenko M.

CHALLENGES OF POSTCOMMUNIST POLITICAL REGIME CHANGE

The article is devoted to dynamics political regime change in postcommunist transformation. Practice shows that that the dynamics wave between democratization and dedemocratization. Only authoritarian regimes try to be stability. Model of governance and efficacy of democracy institutions dependent from capacities of the state power and have strong influence on efficacy of democracy institutions and its legitimation.

Key words: *democratization, transition to democracy, dedemocratization, legitimation*

Для країн посткомуністичної трансформації важливими залишаються питання стабільного та ефективного існування політичних інститутів. Основними параметрами дієздатності політичної системи є якість функціонування інститутів демократії (демократизація-дедемократизація) та рівень міцності державних інститутів.

У вітчизняній політологічній літературі проблема сталості політичних інститутів певною мірою знайшла свій відбиток. Цікавими у цьому сенсі є роботи науковців О.Бабкіної, В.Горбатенка, Ю.Мацієвського, Ф.Рудича, В. Якушика, харківських політологів – М.І.Сазонова, О.І.Романюка, О.А.Фісуна та інших. Але разом із тим, на нашу думку, варто розглянути питання зміни політичної системи крізь призму просування до консолідованої демократії як головному тесту на демократичність, а також використовувати різні показники демократичності/недемократичності.

Серед науковців і політиків досить поширеною була думка, яку висловили російські політологи А. Мігранян та І.Клямкін про те, що глибокі суспільні перетворення на шляху від тоталітаризму до демократії можна здійснити лише за умов авторитарного режиму, тобто перейти від тоталітаризму до демократії можна тільки через авторитаризм, який дає можливість, зокрема, цілеспрямовано проводити реформи, мобілізувати необхідні для цього ресурси, підтримувати суспільний порядок тощо.

Сучасні транзитологи, серед яких, А.Мельвіль, В.Ламентович, М.Макфол, застосовуючи теорію С.Гантінгтона про „хвилі” демократизації в світі, віднесли сучасні посткомуністичні країни до так званої „четвертої хвилі” демократизації. Демократичний транзит, який відбувався в країнах колишнього СРСР є своєрідним. Політичні режими в цих державах є гібридними, а отже, і їхній легітимізаційний потенціал підлягає детальному аналізу,

оскільки політичні процеси не є лінійними і постійно переміщуються за віссю авторитаризм-демократія.

Чисельні теорії політичної динаміки та політичного режиму підкреслюють складність визначення закономірностей змін у цій сфері. Звертається увага на те, що саме може спричинити успішну демократизацію політичної системи, а що, навпаки, – дедемократизацію. В цьому напрямку досить цікавими є положення теорії американського політолога Ч.Тіллі щодо демократизації політичного режиму. Він визначає особливості процесів демократизації та дедемократизації. Отже, він у своєму дослідженні демократії використовує аналіз політичних процесів. Він виділяє, зокрема, процес розвитку потенціалу держави, процес участі громадян в ухваленні політичних рішень та процес перебігу публічної політики (сфери взаємодії держави, державних інституцій, громадян та об'єднань громадян). У цих сферах учений виділяє низку критеріїв, які свідчать про демократичність або недемократичність режиму, його рух у напрямі демократизації чи дедемократизації: „Режим є демократичним, якщо політичні відносини держави з громадянами характеризуються широкими, рівноправними, захищеними й взаємозобов'язувальними процедурами обговорення політичних призначень і визначення політичного курсу. Демократизація в такому випадку означає простий рух до більш широкого представництва, більш рівної, захищеної й обов'язкової процедури обговорення політичних призначень і визначення політичного курсу. Дедемократизація – рух до менш широкого представництва, нерівноправної, слабо захищеної та не зобов'язувальної процедури обговорення політичних призначень і визначення політичного курсу” [1, с. 79–80].

Основні політичні процеси, за Ч. Тіллі, визначають напрям руху держави і поділяються на чотири групи:

- **поширеність** – розширення (звуження) забезпечених законом інструментів обов’язкової реалізації прав громадян добиватися від влади дотримання суспільних інтересів;
- **рівність** – збільшення (зменшення) кількості рівноправних категорій, що визначають права та обов’язки різних сегментів суспільства та їх відносини з державами;
- **захищеність** – зменшення (збільшення) частки населення, яке зазнає утисків чи переслідування, чи недостатнього захисту держави;
- **взаємозобов’язаність** – розширення (звуження) участі всіх громадян у процесі вимагання та отримання законно встановлених послуг та благ від держави.

Наступним етапом аналізу є виділення механізмів, які визначають перехід демократизації та дедемократизації: „Демократизація та дедемократизація залежать від повторюваних причинних механізмів, що породжують певні процеси. Під механізмами я маю на увазі події, що роблять той самий негайний ефект при широкому діапазоні обставин. Під процесами я маю на увазі комбінації й послідовності механізмів, які ведуть до певних результатів. Демократизація й дедемократизація є масштабними процесам” [1, с. 40].

Прикладом такого механізму є, наприклад, *механізм формування коаліції* – створення нової форми координації між автономними політичними акторами. „Нова коаліція своїм існуванням не робить демократизацію, проте вона часто сприяє просуванню до демократії, поєднуючи тих політичних акторів, які зацікавлені в демократичних результатах, але колись не погоджували свої зусилля” [1, с. 40].

Також Ч. Тіллі виділяє три основні групи змін, за якими здійснюється аналіз процесів демократизації та дедемократизації:

- посилення або послаблення зв’язків між особистісними мережами довіри (родинних, соціальних, економічних) та державною політикою;
- зміцнення чи ослаблення ізоляції державної політики від основних аспектів суспільної нерівності (гендерних, расових, національних, етнічних, релігійних, класових, кастових), з якими стикаються в повсякденному житті громадяни;
- зростання чи зменшення автономності (незалежності) у державній політиці різних центрів влади (особливо тих, які мають у своєму розпорядженні засоби насильства та примусу), зокрема патронажно–клієнтських

мереж, організованих злочинних і корупційних угруповань, армії, релігійних організацій, партій тощо.

Важливим елементом аналізу процесів демократизації та дедемократизації є визначення рівня спроможності (потенціалу) держави – здатність втілювати політичні рішення. Жодна демократія не зможе функціонувати, якщо держава не матиме можливостей спостерігати за демократичним процесом прийняття рішень і виконувати цих рішень.

Теорія Ч.Тіллі дозволяє, використовуючи багатофакторний аналіз, вивчати динаміку політичного режиму України через параметри рівня демократії та спроможності держави виконувати свої головні функції.

Проте в Україні, за різними вимірами, що застосовуються насамперед міжнародними організаціями, рівень демократії за усі роки незалежності не лише не зріс, а, навпаки, прямує у реверсному напрямі „де-демократизації”. Україна застрягла, згідно з класифікацією щорічного моніторингу міжнародної організації Freedom House, у категорії „частково вільних” країн, тоді як наші колишні колеги по соціалістичному табору – Румунія, Болгарія та інші, які мали приблизно такі самі стартові показники, перейшли до групи „вільних” країн і нині у їхньому порядку денному – вступ до Європейського Союзу. Щодо України, то саме претензії міжнародної спільноти стосовно процесу демократизації в Україні стоять на перешкоді її інтеграції в європейські структури.

Більше того, знаний американський політолог Томас Карозерс, котрий вважається одним із найавторитетніших сучасних фахівців з проблематики громадянського суспільства і процесів демократизації, у своїй відомій статті під знаковою назвою „Кінець транзитивної парадигми” дійшов висновку, що у тих країнах, які стали повноцінними демократіями, транзит уже завершено, а ті, що не спромоглися здійснити цей перехід, вже й не перебувають у транзиті. Такі країни не стали диктатурами, але й не рухаються до демократії. Вони перебувають у так званій „сірій зоні”. Вони мають деякі атрибути демократичного політичного життя – наявність опозиції, незалежне громадянське суспільство, регулярні вибори й демократичні конституції. Однак дефіцит демократії у цих країнах полягає у тому, що всі ці механізми не забезпечують головного – представництва інтересів людей. І от як типовий приклад країн „сірої зони” серед

посткомуністичних країн Карозерс наводить Молдову, Боснію, Албанію та Україну [2]. Ця думка була висловлена ще кілька років тому, але ситуація радикально не змінилася. В Україні політичний режим почав рухатися у бік дедемократизації. Цей процес міг би піти на користь державотворення за умов посилення ефективності державних інститутів, зростання легітимності держави за згодою громадян [3, с.40]. Утім рейтинги Президента, Партії регіонів, інститутів державної (в першу чергу, виконавчої) влади обвалюються на фоні тривалої кризи.

Передостання за часом зміна політичної системи України відбулася завдяки політичним домовленостям між головними політичними акторами та західними посередниками під час „помаранчевої революції” 2004 р. Наслідком цих домовленостей і стала прийнята Верховною Радою України конституційна реформа 8 грудня 2004 р. Той проміжок часу, який залишався до її практичного втілення, а саме до 1 січня 2006 р. та обрання Верховної Ради V скликання у березні 2006 р., не був використаний ані для серйозного аналізу можливих наслідків, ані для спроб вплинути на ситуацію з боку „помаранчевих” сил (крім, спорадичного публічного зондажу суспільної думки з боку окремих політиків із середовища НСНУ та Секретаріату Президента протягом 2005 р.). Таким чином, на той час Україна перейшла із президентсько-парламентської до парламентсько-президентської республіки із потенціальним розвитком місцевого самоврядування, тобто подальшої децентралізації влади. Відмова від попередньої, президентсько-парламентської, форми правління пов'язувалася з прагненням з боку політичних еліт відійти від практики постійних політичних чвар, великої концентрації влади у політичному інституті (президентство).

Нарешті, остання (але не остаточна) зміна політичної системи, а точніше, повернення до попередньої системи влади за часів Президента Л.Кучми, лише прискорила процеси дедемократизації України.

Слабкість таких політичних інститутів як партії, парламент, органи місцевого самоврядування, їхня неспроможність виконувати головні функції (контролювання ресурсів доступу до влади, можливості розподілу прибутків, агрегації інтересів соціальних моделей репрезентації інтересів, стабілізації та стимулювання очікувань соціальних агентів та впевненість у майбутньому) підсилювали такі інститути: неопатримоніалізм, корупція, клієнтелізм [4, с.172].

Політичний процес в Україні протягом останніх трьох років поставив питання щодо перспектив демократичного розвитку країни та форм політичного правління. У зв'язку із цим стає дуже важливим питання про аналіз можливих моделей стосунків між виконавчою та законодавчою гілками влади. Саме розподіл повноважень між ними дозволяє вирішувати конфліктні питання, що виникають між різними політичними акторами. Але за висловлюванням Дж. Істера, важливим є не стільки формальні інститути демократії, скільки завдання, які можуть вирішувати конкуруючі політичні еліти [5, р.184] завдяки встановленню правил гри. Крім того, з точки зору демократії важливим є не стільки форма політичного правління за конституцією, скільки як режим захищає базові суспільні цінності (рівність, свобода, справедливість, безпека). Крім того, правильно написані конституції можуть порушуватися з боку навіть її гаранту або призводити до прямо протилежних задекларованим принципам наслідкам [6, рр. 189, 204]. Але справа в тім, що вкрай важливими для будь-яких демократичних перетворень є зрілість і суспільства, і політичних еліт.

Затяжна неефективність дій української політичної еліти, відсутність сплоченості дій політичних угруповань призвела до відкату політичного режиму в бік авторитаризму. Відтак траєкторія демократичного транзиту в Україні є зигзагоподібною. Можна сказати, що можливості політичної участі населення є високими, але реальне втілення демократичних змін у життя гальмується через політику владної еліти. Перетворення в Україні не відбуваються еволюційно, спостерігаються постійні коливання між послабленням демократичних інститутів та їхнім піднесенням і зміцненням, а також зміцненням державницьких інститутів та девальвацією процесу державотворення. І не дивлячись на велику кількість негативних чинників делегітимації політичного режиму, Україна зробила ряд позитивних кроків у бік демократії: пройшла етап конституціонування, неодноразово змінювала конфігурацію політичної системи, намагається розробити власний політичний курс. Основним чинником делегітимації політичного режиму в Україні є якісна незмінюваність політичної еліти, яка націлена на корпоративний прагматизм, а не на розвиток демократичної держави. Проблема полягає в наявності перспективи появи нових „вікон можливостей”, які б подолали спроможність

режиму блокувати діяльність громадян [6, р.11-12] та обмежувати зростання критичної маси протестних настроїв у суспільстві

ЛІТЕРАТУРА

1. Тилли Ч. Демократия / Ч. Тилли. – М.: Ин-т общественного проектирования, 2007. – 263 с.
2. Carothers Th. The end of transition Paradigm [Електронний ресурс] / Th. Carothers // Journal of Democracy. – 2002. – Vol. 13. – No. 1. – P. 6-9. – Режим доступу: <http://dialogs.org.ua/ru/material/full/1/1749>.
3. Тилли Ч. Государственное ресурсоизвлечение и демократия / Ч. Тилли // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2007. – № 4. – С.38-49.
4. Фисун А. Демократия, неопатримониализм и глобальные трансформации / А. А. Фисун. – Х.: Константа. – 251 с.
5. Easter G. Preference for Presidentialism, Postcommunist Regime Change in Russia and the NIS / G. M. Easter // World Politics. – 1997. – Vol.49. – No 2. – P.184-211.
6. Krastev I. Paradoxes of the New Authoritarianism / I. Krastev // Journal of Democracy. – 2011. – V.22. – № 2. – P.5-16.

УДК 342.5:321(316.4)

Авксентьева Т.Г.

Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна

ВЕКТОРИ СТАБІЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ТРАНЗИТИВНОЇ СУСПІЛЬНОЇ МОДЕЛІ

Стабільність політичного режиму – одна з ключових проблем політичної науки. Особливо актуальна вона за часів кризи, в умовах трансформації суспільства. Кожне суспільство повинно сформувати свою модель стабільності. Стаття саме й націлена на виявлення складових транзитивної моделі стабільності стосовно українських реалій.

Ключові слова: стабільність, політичний режим, дисфункції, конфлікт, транзитивна модель.

Авксентьева Т.Г.

ВЕКТОРЫ СТАБИЛИЗАЦИИ ПОЛИТИЧЕСКОГО РЕЖИМА В УСЛОВИЯХ НЕОПРЕДЕЛЕННОСТИ ТРАНЗИТИВНОЙ ОБЩЕСТВЕННОЙ МОДЕЛИ

Стабильность политического режима – одна из ключевых проблем политической науки. Особенно актуальна она во время кризиса, в условиях трансформации общества. Каждое общество должно сформировать свою модель стабильности. Статья именно и нацелена на выявление составляющих транзитивной модели стабильности относительно украинских реалій.

Ключевые слова: стабильность, политический режим, дисфункции, конфликт, транзитивная модель.